

Tweede hoofdstuk
INTERIM – AMERIKA, 1890 TOT 1940

De voorstad – De fabriek – De ziel op de snelweg – Het nieuwe karakter van de zonde – Het loslaten van de christelijke tijdrekening – Het kind is geen vader van de man – Onze invasie door China – John Dewey – Charles Darwin

De voorstad

Van jaar tot jaar breiden de voorsteden zich uit en absorberen het ene dorp na het andere dat vroeger in alle opzichten een echte gemeenschap vormde. Ik heb het in mijn eigen dorp in Vermont meegemaakt. De voorstad is voor het moderne leven zo typerend geworden, dat we die gerust karakteristiek mogen noemen voor ons vrije-tijds leven.

Het leven in de Amerikaanse voorstad is onwerkelijk omdat het pijn en conflicten vermijdt. Een dorp of stad wordt door allerlei soort mensen bewoond. Een voorstad of een buitenwijk heel vaak door een bepaalde inkomensgroep, een bepaald ras, of door mensen met een zelfde culturele achtergrond. Hun economisch leven, hun strijd om het bestaan, voltrekt zich heel ergens anders. Ze nodigen wel eens zakenvrienden uit in het weekend, maar nooit de baas die hen ontslagen heeft of de secretaresse die ze op haar nummer gezet hebben. Het voorstad-huwelijk is een soort geestelijke inteelt, er is weinig plaats voor avontuur als de jongens en meisjes elkaar al vanaf de schoolbanken kennen. Geen Romeo en geen Julia worden in de voorstad geboren omdat daar ook geen Montagues en Capulets hun heroïsche strijd uitvechten en geen Miranda wordt er na de storm op een eiland het hof gemaakt; de moeiten van de liefde zijn er verloren gegaan. Kinderen worden ook niet in de voorstad geboren, maar in de kliniek. Hoe zou een man ooit werkelijk met heldenmoed een noodsituatie, hetzij in oorlog, hetzij in vrede, tegemoet kunnen treden, als hij nooit gebeeft heeft bij het zien van de overweldigende pijn die intreedt als de vrouw haar strijd tegen de dood voert? De barensweeën van de vrouw brengen haar bij de pool die tegengesteld is aan haar bruidssituatie. En van de geweldige revolutie die zich in de ziel voltrekt

als in bloed en pijn de vrucht der liefde ter wereld komt, worden de moderne echtgenoten door de medische wereld buitengesloten. Maar waar anders kunnen we ons de wet der schepping bewust worden? Deze echtgenoten trouwen, zo zegt men, voor hun genoegen en om samen plezier te hebben; misschien gaan ze 's zondags ook nog wel naar de kerk omdat de Jansens en de Pietersens ook gaan. Maar als hen dan van de kansel de kruisdood gepredikt wordt als universeel teken van 's levens grondwet, verstaan ze daar niets van omdat ze de daarmee corresponderende doodsstrijd van hun vrouwen nooit hebben meegeemaakt.

Op dezelfde manier worden de zieken geïsoleerd en wordt de dood zo goed mogelijk verbloemd. Zelfs het woord 'dood' is bijna taboe; de mensen raken in verlegenheid als dit thema ter sprake komt. De film 'Peter de Grote' toont een stervensscène waarin de tsarina hartstochtelijk schreit bij de stervende tsaar. Het publiek in onze buitenwijk-bioscoop lachte om deze scène. Ik vroeg later aan mijn studenten die er bij waren, waarom ze gelachen hadden. Na een dag nadenken zei de ernstigste van hen: 'We lachten omdat we wel zeker wisten dat wij nooit zó wanhopig zouden huilen.' Maar hoe kan men de wonderbaarlijke eenheid van geest en lichaam, van geest en incarnatie beseffen, als men er niet één keer getuige van was hoe een geliefde persoon de laatste adem uitblies?

Het leven in de voorstad is dienovereenkomstig terughoudend, tolerant en steriel. Er bestaat een speciale uitdrukking voor de lauwwarme atmosfeer; er heerst een mentaliteit. Mentaliteit is dat wat er van de ziel overblijft als je de pijnlijke kruis-ervaringen, die in krachtiger en vitaler menselijke relaties hun vrucht dragen, er uit weg laat. De mentaliteit weet niets van 'Himmelhoch-jauchzen und Zum-Tode-betrübt-sein', van schreeuwen en vloeken, van weeklagen en steunen, van juichen en dansen, van huilen en zingen.

Zo hoeft het ons niet te verwonderen dat onderwijzen en prediken in de voorstad tot verbalisme wordt. De mentaliteit ontmant het woord. Hoe kunnen we ernstig over God of King Lear spreken in een omgeving die kunstmatig geconserveerd en gesteriliseerd wordt? De vrouw van een predikant in een 'betere' voorstad merkte eens naïef op dat haar man eigenlijk een belangrijk sociaal hervormer was, maar sinds hij in zijn huidige, rijke gemeente gekomen was geen gelegenheid meer had

zijn radicale ideeën te uiten.

Nu bestaat er tegelijkertijd een paradox voor de mens in de voorstad. Hij leeft te midden van (te) veel vrede, maar kent geen innerlijke vrede. Hij vormt een waar slagveld voor honderden organisaties en pressiegroepen. Hij wordt verscheurd door onvermijdelijke innerlijke tweespalt die de voorstad niet weg kan nemen, hoogstens kan onderdrukken.

Het kruis der werkelijkheid is het onuitwisbare conflictpatroon dat verweven ligt in de structuur van alle leven; een samenleving die het onbetamelijk vindt aan de strijd van onze zielen deel te nemen, legt een last op de enkeling waarvoor hij veel te zwak is. Slechts samen kunnen we de verschillende fronten van het leven adequaat bezetten, zijn we bestand tegen de spanning van de beslissingen die we moeten nemen, en kunnen we het risico dragen van de foute keuzes die we onvermijdelijk zullen maken. Neuroses en zenuwcrisissen komen veelvuldig voor in de voorstad omdat er de gemeenschap ontbreekt die wij nodig hebben voor onze diepere noden en hartstochten.

De vloek van de moderne mens is derhalve dat hij steeds meer vrijblijvend wil zijn uit angst ergens te sterk in betrokken te geraken. Hij houdt zich aan de veilige kant, wil met een minimum volstaan en zal nooit in één richting wat ondernemen zonder een zijdelings blik in de andere richtingen. De voorzichtigheid van de voorstad heeft een daarbij passende filosofie ontwikkeld die vandaag alle populaire psychologie en sociologie doordringt, n.l. de psychologie van de aanpassing, van de gulden middenweg. Deze stellingname betekent: geen werkelijke bezieling, geen echte toewijding, geen werkelijke strijd en geen werkelijke liefde. Ze nodigt ons uit tot een toekomst waarin alle energieën die ons eigen bestaan mogelijk gemaakt hebben, afgekoeld zijn. De woorden en instituten waaraan wij ons leven danken zijn door maximale inspanningen tot stand gebracht. De filosofie van het minimum-leven zou nooit een kunstwerk, een lied, een ontdekking, een vrije grondwet mogelijk maken. De toekomst tot wiens pleitbezorger ze zich maakt zou uit louter voorzichtigheid geen kinderen meer geboren zien worden, uit angst voor pijn geen verdriet meer voelen en uit angst ouderwets te zijn op trouw geen prijs meer stellen. De mens is op weg naar volledige secularisatie.

Zijn wij ertoe veroordeeld de vlammen des levens te doven alleen omdat ze gevaarlijk zijn? Is beschroomdheid werkelijk het laatste menselijke woord? Een echt mens streeft met zijn hele hart naar de belichaming van zijn ziel op deze aarde. Zijn probleem is hoe hij de grootste inspanning, de volle stuwkracht van zijn hart, op elk front kan leveren en vervolgens hoe hij de juiste daad, de goddelijke waarden-scheppende stap op elk moment kan zetten. En de enige weg hem tot deze taak te sterken, is de vloek van het alleen-zijn van hem af te nemen.

Anderzijds kan het medicijn tegen het alleen zijn niet in kleine porties, druppelsgewijs, worden ingenomen. De scheiding tussen de mensen moet overwonnen worden met dezelfde buitengewone krachtsinspanning als waarmee we een touw over een wildstromende rivier gooien voordat we stapje voor stapje een brug kunnen bouwen. Het hart moet met grote doelgerichtheid zijn vertrouwen in de saamhorigheid van de mensen nastreven. Doet het dat niet, dan zal het verder gebroken en alleen blijven. Vrijheid krijgen we alleen door oneindige inspanning en toewijding⁵.

Het kruis maakt zijn betekenis waar, zo vaak zijn last gedeeld wordt. De macht der liefde gaat boven ons zelf uit en geneest ons verscheurde zelf. Het christendom openbaart de mens dat zijn verscheurdheid zijn menselijk privilege is; want waar de mens zichzelf genoeg is, zou zich geen samenleving kunnen ontplooiën. De mens is verdeeld opdat hij op zal houden individu te zijn. Als een mens niet meer weet dat de innerlijke gespletenheid bij het mens-zijn hoort en dat er een goddelijke macht is die ons in de smeltkroes van de gemeenschap tot volwassen mensen louterert, dan zal hij voor elke macht die de mens uitdenkt capituleren als ze hem maar eenheid, vastheid en zekerheid belooft.

Veel Duitsers hebben de nazi's geaccepteerd eenvoudig omdat ze bespeurden dat krankzinnige beslissingen beter zijn dan helemaal geen beslissingen. Gespleten mensen zijn gevaarlijke mensen. Ze zullen zich in de hel begeven en de duivel om der wille van de macht aanbidden, tenzij wij de macht van de Geest in haar oorspronkelijke witte gloed weer doen ontvlammen. Dat is vandaag het grote appèl aan het christendom.

De fabriek

Moeite, zweet en tranen blijven in de voorstad vriendelijk ver-

borgen. Omgekeerd mag in de sector van handel en industrie de geestdrift niet genoemd worden die het geploeter van de mensen verlost van de vloek die er sinds Adam op rust. En dit raakt ons in toenemende mate allemaal daar de industriële revolutie de laatste resten van het voor-industriële handwerk en beroep wegveegt. Waar vind je nog kantoren, boerderijen, leerstoelen of klaslokalen waar niet op enigerlei wijze de fabrieksatmosfeer is doorgedrongen?

Het wezen van het industriële systeem ligt van menselijk standpunt uit gezien daarin dat de menselijke arbeidskracht net als de andere energieën gebruikt wordt om een maximaal efficiënte produktie te verkrijgen. Dit betekent, dat de mens in de fabriek in feite behandeld wordt als een levenloos voorwerp. Hij is niet langer persoon maar functie, uitwisselbaar radertje in een machine, – de manier waarop arbeiders elkaar aflossen in ploegen, maakt dat heel duidelijk. Het arbeidsmolecuul waarmee de bedrijfsleiding werkt bestaat uit twee, drie of vier ploegen die samen een 24-uurs-dag vullen. Een eerlijke arbeider zal de solidariteit met de arbeider die voor of na hem in de ploeg komt, niet opgeven. Maar deze solidariteit is niet dezelfde als de loyaliteit van b.v. een voetbalteam. Het is veel meer de gelijkheid van waterdruppels die samen een oneindige stroom van arbeid vormen die dag en nacht doorgaat. De triomf van de machine bestaat daarin dat hij deze tweede natuur schept waarin uitsluitend de natuurwetten heersen. Deze natuurwetten zijn de wetten van de energie en de materie, van de grondstoffen en krachten – en daar horen de arbeidskrachten ook bij. Een fabriek is geen menselijke behuizing. Want in een menselijk tehuis wonen man en vrouw, oud en jong, wakende en slapende, gezonde en zieke, opgroeiende en ouder wordende, spelende en biddende mensen. Een fabriek huisvest Natuur. En Natuur met een hoofdletter heeft met de mens te maken als deel van de kracht of als deel van de grondstof.

Het verwateren van de arbeid, waarvan elke industrieel zich bewust is, betekent dat bij de ploegendienst niemand zich helemaal geven mag of kan. Ieder moet zich voegen naar de norm waardoor de voortdurende stroom van produktie in het 24-uurs proces in stand gehouden kan worden. Men wordt 'ingezet' of 'afgezet' precies zoals stoom of electriciteit in- en uitgeschakeld worden. In het produktieproces ben ik een deel van de Natuur en als zodanig ben ik alleen 'mijzelf'. Het hoort tot de werkwijze

van deze Natuur al die 'Zelven' (met hoofdletter) al naar ze waard zijn, samen te voegen.

Thuis gaat het heel anders. Een jongen wordt er behandeld als zoon van zijn vader, een vrouw als echtgenote van haar man, als moeder van haar kinderen, als zuster van haar broer enz. Maar in de fabriek is het omgekeerd, het is het 'zelf' dat telt. Thuis word ik aangesproken op waarden die boven mijn leeftijd, geslacht of stand uitgaan. De voorstad is zo zoetelijk omdat we daar allemaal alleen maar 'menselijke wezens' zijn die werkelijk heel onbaatzuchtig voor elkaar belangstelling kunnen tonen. Het òf-òf van het naakte 'zelf' òf 'menselijk wezen' is geen kwestie van ethiek of goede bedoelingen. We krijgen deze houdingen opgedrongen door onze functie in een bepaalde omgeving. In de voorstad worden we beschouwd als leden van een gezin. Daar zijn het leven de giftanden uitgebroken. In de fabriek zijn we deeltjes van een arbeidskracht en als zodanig ingecalculleerd.

Alleen een koelbloedige analyse van het verschil tussen deze beide agglomeraties kan ons de sleutel in handen geven van het vreemde verschijnsel dat een mens in de stad wordt behandeld als een 'individu' en in de voorstad als een 'mens met een gezin'. In het ploegenstelsel van het fabriekssysteem bereikt deze kloof haar dieptepunt. Want in de fabriek wordt het 'individu' gebruikt om een verbinding te vormen, n.l. het arbeidsmolecuul en de innerlijke samenhang van dit molecuul vraagt van zijn elementen alle persoonlijke belangen opzij te zetten, vooral ijver en ambitie. Welnu, we kunnen voor de wonderen van de moderne produktie ons petje afnemen. Ik zal over het feit van deze situatie niet sentimenteel klagen. Niettemin vervelen me de mensen die de daaruit voortvloeiende, diep ingrijpende verandering voor de mens niet willen zien. Het is de mens zonder gezins- of familieverband die de fabriek binnen stapt. En het is juist het gezin waar de mens voor het eerst zijn naam krijgt en waaraan hij later zijn naam geeft. Uit dit ontvangen en geven van onze naam bestaat het proces van de bezieling. En dit proces ontbreekt, geheel vanzelfsprekend, bij de massaproduktie. De eisen van technische efficiency brengen mee dat de fabrieksarbeid steeds meer automatisch succesvol moet zijn en altijd door moet gaan. Maar in de automatische arbeid ontbreekt de ziel, want als dingen een ziel moeten hebben, zouden het toekomstige dingen moeten zijn; zo is er 'ziel' in het leven van een individuele ambachtsman, die de

vreugde en de pijn van de onzekerheid over het resultaat van zijn werk beleeft. Dit privilege blijft in de fabriek voorbehouden aan enkele wetenschapsmensen, ingenieurs en managers. En de druk van de voortdurende produktie betekent dat zelfs deze mensen, net als wij allen, slaven van hun tijdschema worden. Daar komt bij dat de wisselende conjunctuur betekent dat noch de fabriek noch de werkgelegenheid van de enkeling die er werkt, met zekerheid voor langere tijd bestaat. De fabriek hakt ons leven in stukjes van beperkte tijdsduur die bovendien geïnfecteerd zijn door een principiële onzekerheid. Ze is geen huis of tehuis waar mensen samenwerken, spelen en eten en waar de generaties elkaar opvolgen, maar een wezenlijk onvolledige en voorbijgaande instelling. Hieruit volgt dat het werk van de moderne mens niet langer een levenstaak is waaraan hij zich helemaal kan geven en waaraan zijn persoonlijkheid kan groeien en gestalte aannemen. De snelle wisseling van arbeid maakt hem wendbaar. Ik ken een monteur die met 32 jaar al meer dan 50 baantjes gehad had, en jonge mensen, die ik ken, zeiden me dat zoiets helemaal niet zeldzaam is. In de dagen van het Nieuwe Testament waren het aangaan en weer loslaten van verbindingen uiterst belangrijke gebeurtenissen, die slechts één of twee keer in het leven voorkwamen. En het ontzag dat men hiervoor had wordt gesymboliseerd in de macht tot binden en ontbinden, de z.g. sleutelmacht, die volgens de traditie aan de heilige Petrus werd overgedragen.

Vandaag zijn radicale veranderingen in lichaam en ziel, en in de omgeving, zo frequent geworden dat we die niet meer diep innerlijk beleven en ook niet meer herkennen als gebeurtenissen van geboorte en dood. Wat eens een tragedie was is verwaterd tot een lange reeks van eindigen en opnieuw beginnen. Daardoor leren we alle menselijke relaties luchtig op te nemen. De moderne arbeidsvoorwaarden knagen aan de reserves waardoor het ons mogelijk is in menselijke gemeenschappen in te groeien en er weer uit te groeien. De wisselingen voltrekken zich zo snel – wie zou daar nog van ons verwachten dat we bij toetreden of weggaan werkelijk volledig betrokken zijn? We betalen met oppervlakkigheid voor het gemak waarmee we kunnen wisselen; de frequentie zet diepere gevoelens opzij; we komen zonder vreugde en gaan zonder verdriet. Bijgevolg verkommert de persoonlijkheid. Het gebruikelijke rijpingsproces door vreugde en verdriet kan geen beslag meer leggen op de totale mens. Volwassen wor-

den gaat niet in een leegte, het kan alleen in relatie met andere mensen, en wie door deze relaties niet meer geraakt wordt, blijft kinderlijk en onvolwassen. Zo sluiten we in arbeid en vrije tijd niet alleen overtollige pijn uit, dat is terecht, maar ook de pijn waaraan we groeien moeten en dat is ten onrechte. Jezus weigerde aan het kruis de vloeistof die zijn pijn zou hebben vermindert. Wie verstaat vandaag de dag nog deze weigering?

De grootste verzoeking van onze tijd is het ongeduld in zijn volle oorspronkelijke betekenis: de weigering om te dulden, wachtend te volharden en te lijden. We schijnen de prijs niet langer te kunnen betalen die voor het leven in diepe en vruchtdragende verbintenissen onder de mensen nu eenmaal betaald moet worden. Van huwelijk tot onderwijs, van regering tot ambacht zijn in het tijdvak van de machine de relaties tussen de mensen stuk gelopen, met ongeduld beladen en 'vrijblijvend'. 'Vrijblijvend' of 'niet-gebonden' zijn betekent alle relaties vrij houden van belangrijke consequenties, en ze beroven van hun produktieve en vruchtdragende karakter. Want op onze lange levensreis ontmoeten we immers zoveel mensen dat we niet graag het risico op ons willen nemen bij iemand van hen te behoren. Zoals we tarwebrood eten zonder tarwe, en koffie drinken die geen koffie is, zo willen we liefhebben zonder kinderen te krijgen, vriendschappen hebben zonder geestdrift, scholen zonder discipelschap, fabrieken zonder vakbekwaamheid, regeringen zonder opvolgers. 'Nou en...?' is de echo van elke krachtsinspanning op de steenachtige bodem van onze steden. Veel geschreeuw en weinig wol. Alles is toch zo weer voorbij. We hebben geen tijd.

In het jachtige tempo van ons moderne leven weerspiegelt zich wat de fabriek ons oplegt: leven zonder wortels en zonder ritmes. Ons bestaan is een ononderbroken onderbreking. Op kantoor wordt onze gedachtengang onderbroken door de telefoon; thuis is er wel iemand die aan de radio draait; het laatste nieuws wordt een soort verdovingsmiddel zoals de sigaretten. We worden bundels zenuwen die op rood en groen licht reageren met 'stoppen' of 'rijden'! We zijn bezeten van snelheid tot elke prijs, we leven voortdurend als op een grote autosnelweg waar de wereld als een film voorbij flitst. Een goede vriend van me reed honderden kilometers om mij te bezoeken. Hij had zich verheugd op dit weerzien; maar toen hij eindelijk aangekomen was wilde hij na tien minuten alweer opstappen!

De verzoeking van de moderne mens ongeduldig te zijn, komen we ook tegen in zijn verlangen voor alle kwaaltjes een middelje te hebben en overal een kortere weg op te vinden. Hij wil aan het zenuwslappende tempo ontkomen door een soort veiligheidssysteem dat hem een oplossing biedt voor al zijn problemen en hem maakt tot een goedlopende machine, tot een bij of een mier. Zo worden door mensen als Marx, Hitler of Huxley ideeën verkondigd – de klasseloze maatschappij, 1000 jaar onder het hakenkruis, een 'Brave New World' – die een eind aan de geschiedenis zouden maken. En Joyce's Ulysses roept uit: 'Geschiedenis is de nachtmerrie die ik van me af moet schudden'.

Zoals in de vorige millennia van de christelijke geschiedenis er mensen geweest zijn die eerst van de ene God en daarna van de ene wereld getuigd hebben, zo moeten we nu, als derde stap, Gods ene Tijd vinden, ervan getuigen en die stellen tegenover de particuliere plannen die ongeduldige mensen uitgedacht hebben om alle geschiedenis stop te zetten. Zulke plannen, waarbij men haastig het eind der geschiedenis binnen wil gaan, verloochenen het christelijke geloof dat God tijden tot 'verleden' verklaart en nieuwe oproept, en daardoor van het begin tot het einde voor zijn wereld zorgt.

Natuurlijk moeten er machines en moet de industrie blijven. Het is ongewenst en onmogelijk de klok naar de 16e eeuw terug te zetten. De kwade machten van het moderne leven kunnen we op zo'n onrealistische manier niet ontlopen. Ze zijn veel meer een uitdaging aan ons constructieve middelen en wegen te vinden om de vruchtbare scheiding van werk en leven te overwinnen en om de voortdurende veranderingen, waar niemand in de industriële samenleving aan ontkomt, de baas te worden.

De ziel op de snelweg

'They really try to run a nation
By factories and education.'

Een hele wereld heeft zich ontwikkeld op deze tweedeling tussen woon- en zakenwijken. We bezitten een maximum aan produktie en kennisoverdracht door deze splitsing in massa-producent enerzijds en consument anderzijds. Ik denk dat we, wat produktie en opleiding betreft, zo door moeten gaan. Het is zo ongeveer het beste wat de moderne wereld bezit. Ze heeft al

haar denkkracht op deze beide zaken gericht en die zijn daarvoor perfect ontwikkeld. Ik zou het dom vinden wanneer we leefwijzen die bewezen hebben efficiënt te zijn, weer zouden opgeven. Anderzijds ben ik echter wel geïnteresseerd in de kosten van deze verworvenheden. Je hebt niets voor niets. Ze hebben iets gekost. Inderdaad, als meesters op het gebied van produktie en opleiding, van arbeid en consumptie, hebben we twee andere levensaspecten verwaarloosd, n.l. reproductie en schepping, die processen die het leven vernieuwen en werkelijke gemeenschappen stichten. Vroeger sprak men van 'hemel en aarde vernieuwen'. Prozaïsch uitgedrukt wil het zeggen: vruchtbaarheid en geworteld zijn in de gemeenschap. Het laatste werd dan gezien als het hemelse, het eerste als het aardse.

Onze analyse van de Amerikaanse voorstad en van de fabriek verlangt in geen enkel opzicht terug naar de 'goede, oude tijd', we hebben ook niets tegen het fantastische prestatie-vermogen bij de grote bedrijven. Daar moeten we mee doorgaan.

Maar laten we nu eens naar de mens kijken die te voorschijn komt uit deze tweedeling van gezinslid enerzijds en radertje in een machine anderzijds. In een typische trek kunnen we misschien zijn speciale probleem vinden. Het is daarin gelegen dat hij twee talen spreken moet. Op het terrein van het werk zijn zijn woorden slechts gereedschap. De beste advertentie opstellen is hier de grote kunst. In de voorstad, thuis, op de club of in de kerk wordt echter van iedereen de beleefde manier van spreken verwacht, en de vrede in de woonwijk komt in gevaar als iemand niet op de gebruikelijke manier antwoordt. Verder zijn we in de fabriek het best af als we naamloos zijn: 'zonder onderscheid van ras, kleur of godsdienst'. In de voorstad moeten we loyaal zijn tegenover de namen en titels die in de groep bestaan.

Dat brengt het nieuwe fenomeen van de gespleten forens duidelijk tot uitdrukking: Hier is een mens die de ene helft van zijn tijd onder allerlei namen leeft, de andere helft volledig naamloos is. De twee werelden van de doorsnee werknemer kunnen elkaar wederzijds niet doordringen. Overdag behoort hij bij een of andere vakbond of een soortgelijke organisatie die op onpersoonlijke wijze zijn 'belangen' behartigt. Thuis is hij werkelijk persoonlijk geïnteresseerd. Wanneer ik dus van de ene plaats naar de andere ga, laat de ene mens in mij de andere iedere keer

ver achter zich. Wordt de geestelijke rust van de moderne mens het best gediend met een zorgvuldige scheiding?

Wie is nu deze mens, deze tweevoudige persoonlijkheid, die gevormd wordt door de mens bij de arbeid (MA) en de mens thuis (MH). Is hij de som van MA en MH? Hoe kan hij zichzelf als een en dezelfde mens ervaren?

De werkelijke mens die probeert zijn diepste wezen op het spoor te komen, zou zijn aandacht moeten richten op die beginsituatie waarin hij noch door zijn gezin noch door zijn werk in beslag genomen wordt, maar zich wel bewust is dat die beide kanten op hem wachten. Als we zeggen dat de moderne mens = MA + MH hebben we een belangrijk element buiten beschouwing gelaten.

Dat element mag in werkelijkheid heel weinig tijd en ruimte in beslag nemen, we kennen het allemaal heel goed. Er is een '+' dat we tussen MA en MH moeten zetten, tussen de mens op zijn werk en de mens thuis. En dat '+' is de mens in de tijd dat hij onderweg is. Wie zijn we dan eigenlijk onderweg tussen werk en gezin? Vinden we de mens in zijn ware gedaante niet juist op de snelweg als hij als forens achter het stuur zit? Misschien is hij wel erg moe. Maar hoe dan ook, in één opzicht is dit vermoeide dier in hoge mate het middelpunt.

Op de snelweg als forens spreekt de werkelijke mens alleen met zichzelf. Steeds meer schenkt de moderne literatuur aandacht aan deze pendelaar. Onze schrijvers zoeken naar de mens achter het 'arbeidsdier' of achter de bewoner van het 'droomhuis' en vinden hem op de snelweg. In zijn roman 'When Winter Comes' vat A.S. Hutchinson dat als volgt samen⁶: 'Op zijn eenzame tocht op de fiets (vandaag in de auto) is de pendelaar op mysterieuze wijze vrij en wonderlijk ontsnapt aan alle vulgariteiten. Daar komt zijn gevoel van minzaamheid vandaan waarmee hij naar huis terugkeert of het werkterrein betreedt'. - De uitdrukking 'minzaamheid' viel me speciaal op - 'Mijn hoogst eigen persoonlijkheid', zo zegt de pendelaar tegen zichzelf, 'is onderweg alleen. De twee sociale werelden waartussen ik heen en weer ga, zijn niets in vergelijking daarmee'.

Met andere woorden: De mens kan in zijn werkelijke hoedanigheid alleen daar aangetroffen worden waar hij minzaam neerkijkt op zijn lagere verschijningsvormen. Alleen daar is hij op het niveau dat hem toekomt. Van hieruit kunnen we conclude-

ren: Noch in de zakenwereld noch in de voorstad zullen we het volle leven ontmoeten. Men heeft ons lang genoeg verteld dat de apostelen, als ze in onze tijd zouden komen, journalisten zouden zijn of op party's zouden verschijnen. Ik ontken dat.

Het volste bezit van zijn mogelijkheden en krachten heeft de mens onderweg als forens. Probeer hem daar te ontmoeten en bouw voor hem op de snelweg een zuurstofent. Als dat zou kunnen, dan zal hij daar zichzelf zijn terwijl hij anders onder de vele daken van de stad en voorstad weer zou moeten bukken en zich klein maken. Al lijkt het wel zo dat de mens in de voorstad tot spreken en op de zaak tot handelen komt, dan nog moeten we hem er niet toe veroordelen het spreken of handelen tot deze plaatsen te beperken. Zijn ware ziel kan niet tot uiting komen tenzij we hem ontmoeten op de snelweg. Dáár zouden de ware apostelen hem dan ook zoeken.

Zo'n ontmoetingsplaats zou namelijk aan twee voorwaarden moeten voldoen. Hier moet de ene ziel door de andere herkend worden in die hoedanigheden die noch tot de voorstad noch tot de zakenwereld behoren. Ze moet zich van deze twee beperkingen die haar zo armzalig maken, schoon kunnen wassen; het moet haar vergund zijn zich van deze beide omgevingen vrij te schelden en vrij te lachen. Zich ervan te onderscheiden en daarin erkend te worden is datgene wat nodig is om de opvallende tendens van onze tijd - dat de mens steeds meer een produkt van zijn omgeving wordt - tegen te gaan.

Als vandaag de wereld gelegenheid biedt de ander te ontmoeten, dan komen òf mensen bij elkaar met dezelfde 'achtergrond' (= de voorstad) òf mensen met dezelfde 'voorgond'-activiteiten (beroep, partij, leeftijd enz.). Dat is de wereld. Ze verstikt onze ziel en stort ons in de erfzonde van de arbeidsverdeling, waarbij de belangen van de diverse groepen door de ontwikkelde techniek nauwkeurig van elkaar gescheiden worden en elk zijn eigen belang aanbidt. Zelfs de leken, wanneer ze als leken samen komen, zijn vandaag leken-specialisten. En de jaarvergadering van alle landlopers⁷ is wel het uiterste aan beroepsmatige groepsvorming.

Er zullen mogelijkheden gezocht moeten worden waardoor de ziel op de snelweg moed kan vatten en de gelijkstelling met haar voor- of achtergrond, met haar fabriek of voorstad kan verwerpen. De ontmoeting van de zielen op de snelweg houdt begrijp-